

УДК 347.965.42

DOI <https://doi.org/10.32782/2223-9995.2024.26.10>

Шминдрук О. Ф.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Навчально-наукового інституту права імені І. Малиновського

Національного університету «Острозька академія»

ORCID: 0000-0002-7135-2594

Балагур Ю. С.,

студентка

Навчально-наукового інституту права імені І. Малиновського

Національного університету «Острозька академія»

ЗАБЕПЕЗЧЕННЯ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ДИДЖИТАЛІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Постановка проблеми. У контексті сучасного правового середовища електронні технології не лише трансформують, але й революціонізують багато аспектів нашого життя, судову діяльність також. Упровадження електронних систем оброблення інформації в цивільному судочинстві є необхідним кроком у розвитку правосуддя та забезпеченні доступу до справедливого судочинства для всіх громадян. Особливо актуальним застосування інформаційних технологій у судовому процесі стало в період пандемії та повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну. Перебування за кордоном, на тимчасово окупованих територіях, у районах активних воєнних дій, служба у складі Збройних сил України не дає можливості громадянам взяти участь у судових засіданнях і ефективно захистити власні права й інтереси.

Однак разом із перевагами електронізації судочинства приходять і виклики, серед яких особливе місце належить питанню доступу до суду через електронні системи.

Відмови судів у прийнятті процесуальних документів, участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції через технічні проблеми ставлять під загрозу здійснення правосуддя та порушують право на доступ громадян до нього.

У цьому контексті важливим є аналіз чинного законодавства та судової практики диджиталізації цивільного судочинства, а також порівняння їх із міжнародними стандартами, зокрема із практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Електронні докази в цивільному судочинстві досліджували такі науковці, як І. В. Солончук, В. О. Балінська, С. О. Кравцов. Загалом науковці аналізували ознаки електронних доказів і особливості їх відмежування від інших засобів доказування. Проте в науковій доктрині ще не до кінця розглянуто окремі сфери, яких торкнулася диджиталізація процесу, проблематику застосування електронних доказів, їх допустимість у цивільному процесі.

Метою статті є проведення аналізу практичних проблем, що постають у процесі впровадження електронних технологій у цивільному судочинстві, з метою забезпечення доступу громадян до правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових аспектів здійснення правосуддя є доступ до суду для всіх громадян. Відмова суду у прийнятті позовних заяв через технічні проблеми порушує це право. Це особливо важливо в умовах, коли суспільство все більше переходить до електронного середовища, але існуючі судові системи не завжди можуть ефективно взаємодіяти із цими технологіями.

У світлі цього Верховний Суд розглядає два різні підходи до звернення до суду з електронними процесуальними документами. Перший підхід допускає подання таких документів на офіційну електронну адресу суду. Водночас другий вимагає використання спеціальної підсистеми «Електронний суд». Важливою особливістю є те, що чинне цивільне процесуальне законодавство не передбачає можливості надсилання підписаних електронних документів на офіційну електронну пошту судів, що створює проблеми для учасників судового процесу.

Розуміння та вирішення цих проблем важливо для забезпечення ефективного функціонування судової системи в умовах цифрової епохи.

Верховний Суд (далі – ВС) наголошує на деяких важливих моментах, звертаючись до практики ЄСПЛ, яка має значний вплив на судову практику багатьох країн, зокрема й ту, що стосується використання електронних технологій у судовому процесі.

У справі “Tence v. Slovenia” [1] заявник звернувся до Європейського суду з прав людини після того, як його скарга до національного суду була відхилена через технічні проблеми з електронною системою подання документів. Він намагався подати свою скаргу вчасно, але через проблеми з електронною платформою його заява не була прийнята до розгляду. У такому разі ЄСПЛ визнав, що заявник зробив усе можливе, щоб надати свою скаргу на розгляд, і тому вирішив на його користь, визнав порушення права на доступ до суду.

У справі “Xavier Lucas v. France” [2] заявник звернувся до суду через паперову форму замість електронної через технічні проблеми із програмним забезпеченням для заповнення формуляра. Суд відхилив його скаргу, посилаючись на те, що вона була подана не відповідно до встановлених процедур. ЄСПЛ розглянув цю справу і визнав, що відмова суду прийняти скаргу в паперовій формі через технічні проблеми є надмірним формалізмом, який порушує принцип справедливого судового процесу.

Ще однією прецедентною справою стала справа “Lawyer Partners A. S. v. Slovakia”, де було виявлено суттєве порушення права на доступ до суду через відмову судів приймати позовні заяви в електронній формі через відсутність відповідного обладнання. Варто зазначити, що згідно із засадами справедливості та рівності перед законом усі громадяни мають рівний доступ до суду, незалежно від їхнього статусу або можливостей. Однак у даному разі суди Словаччини були не здатні забезпечити прийняття позовних заяв в електронній формі через відсутність технічних засобів. У вказаній справі Європейський суд з прав людини підкреслив, що відмова у прийнятті позовів із цієї причини є порушенням права на справедливий судовий процес, яке визначено у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод. Недоступність електронних засобів подання заяв в електронній формі унеможливує для громадян вирішення їхніх справ шляхом формального доступу до правосуддя [3].

Отже, можна зробити висновок, що технічні проблеми не можуть впливати на реалізацію прав громадян на доступ до суду та справедливий судовий процес, а суди мають забезпечити гнучкі процедури, які мають урахувувати різні технічні обмеження та забезпечувати доступ до правосуддя для всіх громадян.

З урахуванням постійного розвитку технологій і цифровізації суспільства судова система активно переходить до використання електронних інструментів для поліпшення доступності й ефективності судочинства. Однією з таких ініціатив стала створена 5 жовтня 2021 р. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (далі – ЄСІТС), що містить такі:

- «Електронний кабінет»;
- «Електронний суд»;
- підсистема відеоконференцзв'язку.

З метою подальшої модернізації й удосконалення судової системи, а також для забезпечення більшої доступності й ефективності у взаємодії між судами й учасниками судового процесу Україна впроваджує систему електронних кабінетів у судовій сфері. З 19 жовтня 2023 р. стартував процес обов'язкової реєстрації цих електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі для адвокатів, нотаріусів, виконавців, арбітражних керівних та інших учасників судового процесу. До цього часу електронні кабінети були доступні для реєстрації в добровільному порядку.

Цей крок має глибокі законодавчі коріння, закріплені в Законі України № 3200–ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів у Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі» [4]. Цей Закон спрямований на уніфікацію та стандартизацію процедур використання електронних кабінетів, спрощення судових процедур і забезпечення доступності правосуддя для всіх громадян.

Проте варто відзначити, що в окремих випадках реєстрація електронного кабінету може бути недоступною через релігійні переконання особи. Згідно із Цивільним процесуальним кодексом України в таких ситуаціях наслідки звернення до суду можуть бути розглянуті за умови подання особою обґрунтованої письмової заяви про неможливість реєстрації електронного кабінету, що вимагається законом. Це забезпечує дотримання права на доступ до суду для всіх громадян, незалежно від їхніх релігійних переконань чи інших обставин.

Переваги підсистеми «Електронний суд» у сфері судочинства виявляються досить різноманітними, а їхня важливість стає особливо очевидною в контексті цифрової трансформації судів та покращення їхньої роботи.

Серед основних можливостей підсистеми можна виокремити:

1. Цілодобовий доступ та фіксацію часу подання заяв і клопотань. Однією із ключових переваг є можливість подавати заяви та клопотання в будь-який час, незалежно від робочого графіка судових органів. Окрім того, система фіксує точний час подання документів, що сприяє забезпеченню прозорості й об'єктивності в судовому процесі.

2. Звернення через підсистему «Електронний суд» не відрізняється від безпосереднього звернення до суду через канцелярію або традиційними засобами поштового зв'язку. Це забезпечує консистентність і єдність у способах взаємодії із судовими органами.

3. Формування електронного ордеру та довіреності. Підсистема надає можливість формувати електронний ордер чи довіреність, що значно спрощує та прискорює процес подання необхідних документів.

4. Ознайомлення з матеріалами справи в електронному вигляді. Учасники судового процесу можуть зручно й ефективно ознайомлюватися з матеріалами справи, представленими в електронному вигляді, через підсистему «Електронний суд». Це забезпечує зручність і доступність інформації, що є важливим аспектом справедливого судочинства.

Наведені переваги підсистеми «Електронний суд» визначають новий рівень ефективності та зручності в судовому процесі. Обов'язкова реєстрація учасників судового процесу в електронному кабінеті сприятиме подальшому розвитку цифровізації судочинства, забезпечуватиме ефективну комунікацію та зменшення витрат часу та коштів для всіх учасників процесу.

Звичайно, у роботі підсистеми спостерігається низка відхилень і технічних проблем, що негативно впливає на реалізацію громадянами своїх прав.

До таких проблем можна віднести збої в системі, обмеженість подання електронних доказів, зокрема відеозаписів, проблеми з формування електронних ордерів і довіреностей тощо.

Наступним питанням, яке важливо розглянути в контексті доступу до правосуддя, є роль диджиталізації в повідомленні учасників судового процесу.

Відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, одним із належних способів повідомлення учасників про час та місце судового розгляду та його результати є надсилання до електронного кабінету [5].

Таким шляхом іде судова практика. Зокрема, у постанові ВС від 18 квітня 2022 р. у справі № 750/3275/21 (провадження № 61–21072св21) Верховний Суд сформулював правовий висновок, відповідно до якого наявна в матеріалах справи довідка про доставку документа в електронному вигляді до «Електронного кабінету» є допустимим доказом, що підтверджує вручення судового рішення [6].

Водночас важливо розуміти, що повідомлення учасників справи про час та місце судового розгляду та судові рішення, зроблене лише в електронній формі, вважається належним, якщо цей спосіб передбачено законом, послідовним, доступним для багатьох людей і зрозумілим, тобто дозволяє особі дізнатися про рішення, яке може вплинути на її права. Однак, з урахуванням принципу пропорційності, потрібно брати до уваги конкретні обставини справи, як-от відсутність доступу до комп'ютера чи інтернету, комп'ютерна неграмотність та інші чинники, що могли перешкодити отриманню доступу до потрібного рішення.

19 серпня 2022 р. набрав чинності Закон «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо додаткових способів інформування про судові справи та проведення зборів суддів в умовах воєнного чи надзвичайного стану» від 27 липня 2022 р. № 2461–ІХ [7]. Важливим положенням є те, що судові рішення, судові засідання й інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, окрім випадків, установлених законом. Ніхто не може бути позбавлений права отримати усну або письмову інформацію про результати розгляду своєї судової справи. Кожна особа має право на вільний доступ до судового рішення відповідно до встановленого законом порядку. Інформація про суд, що розглядає справу, сторони спору, предмет позову, місце, дату та час судового засідання може бути надана через Єдиний державний вебпортал електронних послуг, включаючи мобільний застосунок порталу «Дія».

Програмні засоби Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та мобільний застосунок порталу «Дія» можуть також забезпечувати додаткове інформування сторін спору, які авторизувалися через цей портал або мобільний застосунок, шляхом надання в електронній формі судового рішення у справі та виконавчого документа.

Водночас важливо розуміти, що повідомлення учасників справи через вказаний застосунок є лише додатковим інформативним способом та не є офіційним повідомленням у розумінні положень ЦПК.

Ще одним важливим моментом є повідомлення учасника справи через оголошення на офіційному вебсайті судової влади України.

Тлумачення ч. 11 ст. 128 ЦПК України свідчить про те, що відповідач, третя особа, свідок у випадку, коли зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме, викликаються до суду через оголошення на офіційному вебсайті судової влади України, яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за десять днів, а в разі розгляду справи про видачу обмежувального припису – не пізніше 24 годин до дати відповідного судового засідання. З опублікуванням оголошення про виклик особа вважається повідомленою про дату, час і місце розгляду справи.

Отже, вказане повідомлення не може бути застосоване, якщо учасник судового процесу має офіційне місце проживання чи перебування. Така позиція підтверджена в постанові ВС від 3 лютого 2021 р. у справі № 309/1214/16-ц (провадження № 61–14277св20) [8].

Цікавим нововведенням стала поява в розділі «Послуги» мобільного застосунку «Дія» нового розділу «Судові справи». Цей розділ не тільки надає можливість переглянути або завантажити архів з рішенням, підписаний КЕП судді, а й додати призначену дату судового засідання у свій календар.

Наступним важливим питанням стало повідомлення учасників справи шляхом надсилання судової повістки на електронну адресу. Електронна адреса – адреса електронної пошти, що складається з ідентифікатора, позначки @ та доменного імені. Ідентифікатором для юридичних осіб є ідентифікаційний код юридичної особи, для фізичних осіб і фізичних осіб – підприємців – ідентифікаційний номер платника податків – фізичної особи (у разі відсутності ідентифікаційного номера – серія та номер паспорта громадянина). Доменним іменем є ім'я в домені “mail.gov.ua”. За таких обставин суду варто надіслати судові рішення в паперовій формі рекомендованим листом або електронним листом на офіційну електронну адресу, зареєстровану в Системі. Якщо докази вручення оскаржуваного рішення в матеріалах справи відсутні, то доставка судового рішення електронним листом на особисту електронну пошту не є врученням такого рішення (постанова ВС від 10 лютого 2022 р. у справі № 359/5063/21 (провадження № 61–21505св21)) [9].

Ще одним важливим кроком у забезпеченні доступу до правосуддя є участь особи в судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Подання заяви про участь у судовому засіданні у формі відеоконференції має велике значення для учасників справи та їхніх представників. Вони повинні належним чином оцінити можливі ризики та наслідки, які можуть виникнути в разі неможливості брати участь у засіданні в такому форматі.

Відповідно до ч. 2 ст. 212 ЦПК України, учасник справи подає заяву про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання. Копія заяви в той самий строк надсилається іншим учасникам справи.

Відповідно до постанови ВС від 9 червня 2021 р. у справі № 521/14321/19 (провадження № 61–11753св20), якщо особа не пізніше п'яти днів до судового засідання подала заяву про участь у режимі відеоконференції поза межами приміщення суду у формі окремого процесуального документа і надіслала її копію іншим учасникам справи, або включила таке клопотання до змісту іншої заяви, що подається до суду, то нерозгляд або безпідставна відмова в задоволенні такої заяви становитимуть порушення вимог рівноправності сторін у судовому процесі [10].

Висновки. Диджиталізація цивільного судочинства відкриває нові можливості для забезпечення справедливого судового процесу, проте водночас створює виклики, особливо в контексті доступу до суду через електронні системи. Дослідження показує, що технічні проблеми та формалізм, пов'язані з упровадженням електронних систем, можуть негативно впливати на реалізацію права громадян на доступ до суду. Судова практика Європейського суду з прав людини підтверджує необхідність гнучкості у процедурах і забезпечення доступності судових послуг для всіх громадян. Для ефективного функціонування судової системи в умовах цифрової епохи необхідні подальші законодавчі зміни та технічні вдосконалення, які враховують як сучасні технологічні можливості, так і права громадян.

